

ศีล 5 กับการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธ*

FIVE PRECEPTS AND CREATING GOOD CITIZENS ALONG THE BUDDHIST WAY

ปรีชา ศรีสอนใจ¹, สุบิน วันนันทา² และ วุฒิภัทร มุลศรี³

Preecha Srisornjai¹, Subin vannanta² and Wutthiphat Moolsri³

¹⁻³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

¹⁻³MCU, Lamphun Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: subinwannanta123@gmail.com

วันที่รับบทความ : 23 พฤษภาคม 2569; วันแก้ไขบทความ 31 พฤษภาคม 2569; วันตอบรับบทความ : 2 มิถุนายน 2569

Received 23 May 2026; Revised 31 May 2026; Accepted 2 June 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างศีล 5 กับกระบวนการสร้างพลเมืองดีตามแนวพระพุทธศาสนา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ศีล 5 ทำหน้าที่เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมแบบองค์รวม ครอบคลุมสามระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคลในการควบคุมกาย วาจา และใจ ระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการเคารพสิทธิของผู้อื่นทั้งด้านชีวิต ทรัพย์สิน ครอบครัว และการสื่อสาร และระดับโครงสร้างทางสังคมและรัฐในการอยู่ร่วมกันภายใต้กติกาเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสัญญาประชาคมที่มนุษย์ยินยอมร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์เพื่อความสงบสุขของส่วนรวม พลเมืองดีวิถีพุทธจึงเกิดจากการปฏิบัติศีล 5 อย่างต่อเนื่องจนเป็นอุปนิสัย นำไปสู่การเป็นพลเมืองที่มีทั้งคุณธรรมภายในและพฤติกรรมภายนอกที่เหมาะสมต่อสังคมและรัฐ โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับจากกฎหมายเพียง

Citation:

* ปรีชา ศรีสอนใจ, สุบิน วันนันทา และ วุฒิภัทร มุลศรี. (2569). ศีล 5 กับการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธ.

วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม, 4(3), 670-683.

Preecha Srisornjai, Subin vannanta and Wutthiphat Moolsri. (2026). Five Precepts And Creating Good Citizens Along The Buddhist Way. Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(3), 670-683.;

DOI: <https://doi.org/10.>

Website: <https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/>

อย่างเดียวนั้นชี้ให้เห็นว่าศีล 5 สามารถประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาพลเมืองในสังคมร่วมสมัยได้อย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: ศีล 5, พลเมืองดี, วิถีพุทธ

Abstract

This article aims to analyze the relationship between the Five Precepts(Pañcasīla) and the process of cultivating good citizenship according to Buddhist perspectives. Employing documentary research methodology, the study analyzes data from Buddhist scriptures, academic documents, and related research. The findings reveal that the Five Precepts function as a holistic social socialization process encompassing three levels: the individual level involving self-discipline of body, speech, and mind; the interpersonal level concerning respect for others' rights in terms of life, property, family, and communication; and the socio-structural level regarding peaceful coexistence under shared social rules. This framework aligns with social contract theory, which posits that humans mutually consent to establish rules for the common good. Buddhist-oriented good citizenship, therefore, emerges from the consistent practice of the Five Precepts until it becomes habitual character, leading to citizens who possess both internal virtues and external behaviors appropriate to society and the state, without sole reliance on legal enforcement. This article demonstrates that the Five Precepts can be concretely applied as a conceptual framework for citizenship development in contemporary societies.

Keywords: Five Precepts (Pañcasīla), Good Citizenship, Buddhist Way

บทนำ

แนวคิดการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลกเริ่มต้นโดยสหประชาชาติในปี ค.ศ. 1996 และเกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญในปี ค.ศ. 2012 เมื่อสำนักงานเลขาธิการสหประชาชาติเสนอแนวคิดริเริ่มระดับโลกว่าด้วย “การศึกษาต้องมาก่อน” (Global Education First Initiative:

GEFI) ที่มุ่งเน้นการจัดการศึกษาแบบบูรณาการเพื่อพัฒนาพลเมืองสู่ระบบการศึกษาทั่วโลก กระทั่งในปี ค.ศ. 2015 แนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นแนวคิดหลักอย่างเป็นทางการในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติข้อที่ 4.7 โดยมีเป้าหมายเพื่อบ่มเพาะความรู้ ทักษะ ทักษะ และค่านิยมที่จำเป็นของบุคคลในการเป็นพลเมืองโลก ที่ตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ และสามารถจัดการกับความท้าทายในหลายมิติ อันประกอบด้วยสิทธิมนุษยชน สันติภาพ ความเข้าใจในความแตกต่างทางวัฒนธรรม และการพัฒนาที่ยั่งยืน (กริเดช พรหมคช, 2567)

พลเมืองดีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา คือสถานะของบุคคลที่มีความสัมพันธ์อันดี ทั้งระหว่างประชาชนด้วยกันเองและระหว่างประชาชนกับรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีสัญญาประชาคม โดยเฉพาะในประเด็นของการใช้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค อันสะท้อนถึง พฤติกรรม ความสามารถ และบทบาทหน้าที่ของปัจเจกชนที่มีต่อสังคมในมิติต่าง ๆ รวมถึงการ แสดงความสัมพันธ์กับรัฐอย่างเหมาะสม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายใต้การปกครอง ของรัฐที่มีอธิปไตยและยึดมั่นในกติการ่วมกันของสังคม (พระชวลิต ปญญาวิโร (แสงบุญเรือง), 2561) การยอมรับและปฏิบัติตามกติกาสังคมร่วมกันมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจที่ว่า เมื่อ มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มย่อมก่อให้เกิดสังคม และเมื่อมีสังคมแล้ว กฎระเบียบหรือกติกาจึงเป็น เครื่องมือสำคัญที่หล่อหลอมให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข นอกจากนี้ การรักษาศีล ในระดับบรรทัดฐานเพื่อควบคุมกายและวาจาให้งดงาม ถือเป็นคุณลักษณะสำคัญของพลเมืองดี ในทัศนะพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถพิจารณาได้ทั้งในมิติปัจเจกและสังคม เช่น การเคารพใน สิทธิต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยเมตตาธรรม การไม่กล่าวร้ายหรือลวงละเมิดผู้อื่น การไม่ หลอกลวง และการทำหน้าที่ทางสังคมด้วยความยุติธรรม โดยปฏิบัติต่อความสัมพันธ์ในทุก ระดับอย่างถูกต้องเหมาะสม อันเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าบุคคลนั้นเป็นคนดีตามหลักพระพุทธศาสนา ในกระบวนการทางความคิดนั้น พลเมืองดีจะต้องมีสัมมาทิฐิ ระดับจิตใจก็คือ การไม่โลภเกิน (อวิสมโลภะ) การไม่มุ่งร้ายคนอื่น (อพยาปาทะ) การไม่เพ่งโทษผู้อื่น (อนภิชฌา/ไม่จ้องเล่นงาน คนอื่น) เพราะการเป็นพลเมืองดี คือ การแสดงออกใด ๆ ควรเกิดจากความคิดและทำที่อัน สมควรในเชิงบวก (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2553)

พลเมืองดีวิถีพุทธโดยพื้นฐานนั้นต้องเป็นผู้ที่รู้จักและรักษาศีลห้าอย่างเคร่งครัด มีจิตสำนึกในการประพฤติตนให้เป็นคนดี มีคุณธรรมจริยธรรม ประกอบด้วยความเกรงกลัวและ ละอายต่อการทำผิดศีล ทั้งนี้ ศีลห้ามิใช่เพียงข้อห้ามทางศาสนา แต่คือหลักดำเนินชีวิตและ ความประพฤติที่ช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข อันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติทางศีลธรรม หรือจริยธรรมอันประเสริฐ (พิชิต ปุริมาต และคณะ, 2559) ศีลมีความหมายว่า ปกติเยน หรือ

ระเบียบวินัย กล่าวคือ ผู้มีศีลย่อมมีกาย วาจา และใจไม่เร่าร้อนด้วยราคะ โทสะ โมหะ ดำรงตนอยู่ในกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ด้วยเหตุนี้ ศีลห้าจึงเป็นข้อปฏิบัติที่มีประโยชน์ต่อสังคม ทั้งยังจำเป็นที่บุคคลต้องทำความเข้าใจในศีลห้าอย่างถ่องแท้ เพื่อนำไปสู่ประโยชน์สุขของตนเองและความสงบสุขของสังคมโดยรวม (ปัญญา เสนงูงา และ พระมหามิตร ฐิตปัญโญ, 2562) ด้วยเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การดำเนินชีวิตของบุคคลนั้นย่อมสะท้อนผ่านลักษณะพฤติกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมในการเข้าสังคม การบริโภค การแสวงหาความบันเทิง การพักผ่อนหย่อนใจ การใช้เวลาว่าง และการแต่งกาย ล้วนเป็นองค์ประกอบที่บ่งบอกรูปแบบการดำเนินชีวิต ซึ่งเมื่อถูกหล่อหลอมซ้ำๆ ย่อมกลายเป็นอุปนิสัยและวิถีประจำที่กระทำสิ่งต่างๆ อย่างไรก็ตาม หากบุคคลดำเนินชีวิตไปตามกระแสของกิเลสหรือกระแสระบบทุนนิยมเสรีที่สร้างบริโภคนิยม กระตุ้นให้เกิดความอยาก ความขัดแย้ง และการช่วงชิงแล้ว ย่อมนำไปสู่การละเมิดศีลห้า ซึ่งท้ายที่สุดจะส่งผลให้สังคมไม่ปกติสุข (พุทธทาสภิกขุ, 2539)

แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมือง

ความเป็นพลเมืองมิได้จำกัดอยู่เพียงการมีสถานะทางกฎหมายหรือสิทธิในการเลือกตั้งเท่านั้น แต่หมายถึงความสัมพันธ์เชิงคุณธรรมระหว่างปัจเจกบุคคล สังคม และรัฐ โดยพลเมืองที่ดีจะตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ เคารพในสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ยอมรับกติการ่วมกัน และดำรงตนภายใต้ศีลธรรมอันดี เพื่อนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืน

ความเป็นพลเมืองในสังคมปัจจุบันไม่ได้จำกัดเพียงการมีส่วนร่วมในการปกครอง แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้าใจในบทบาทของพลเมืองในการส่งเสริมความยุติธรรมและความรับผิดชอบทางสังคม ท่ามกลางสังคมที่มีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม โดยความเป็นพลเมืองมิใช่แค่การมีสิทธิเลือกตั้ง แต่ยังเป็นการรับผิดชอบในด้านสังคมและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างยั่งยืน (Faulks, 2000) ขณะเดียวกันความเป็นพลเมืองไม่ได้จำกัดแค่สิทธิเลือกตั้งหรือหน้าที่ในรัฐเท่านั้น แต่หมายถึงการมีสิทธิในด้านสังคมที่ช่วยเสริมสร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคในสังคม (Bryan, 1993) ด้วยเหตุนี้ การศึกษาความเป็นพลเมืองในมุมมองของ Marshall จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างพลเมืองที่มีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม (Marshall, 1994) ซึ่งพลเมืองหมายถึงผู้ที่มีความรู้ มีข้อมูลข่าวสาร และมีความคิดในการแสดงออกและมีส่วนร่วมประชาธิปไตย (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2542) อีกทั้งยังหมายถึงคนที่มีความสามารถในการแสดง

ความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและส่วนรวม มีความรู้และช่วยตัดสินใจในปัญหาสำคัญของสังคม สามารถรับผิดชอบตนเองได้ ตลอดจนบุคคลนั้นต้องเสียสละความรู้ความสามารถของตนเอง เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมและความเจริญก้าวหน้าของประเทศ (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2554)

ความเป็นพลเมืองไม่ได้จำกัดแค่สิทธิหรือหน้าที่ที่มีตามกฎหมาย แต่ยังเกี่ยวข้องกับ การรับผิดชอบร่วมกันในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเจริญรุ่งเรืองของสังคม การสร้าง คุณประโยชน์เพื่อสังคมสามารถทำได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมสาธารณะ เช่น การทำงานอาสาสมัคร การสนับสนุนโครงการสังคม และการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมดังกล่าวส่งเสริมการสร้างสังคมที่มีความยุติธรรม ความ เสมอภาค และความยั่งยืน นอกจากนี้ การศึกษายังช่วยให้บุคคลมีความรับผิดชอบต่อสังคม เข้าใจถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองและสังคม การวิเคราะห์ และการแก้ไข ปัญหาสังคม การศึกษาเรื่องพลเมืองจึงไม่ใช่แค่การเรียนรู้ในห้องเรียน แต่ยังต้องมุ่งไปที่การ พัฒนาประสบการณ์ในชีวิตจริง ซึ่งช่วยให้สามารถสร้างผลกระทบในเชิงบวก โดยการเรียนรู้ที่ดี สามารถช่วยให้ทุกคนในสังคมมีส่วนร่วมในการสร้างสังคมที่มีความยุติธรรมและเสมอภาค (กรณพัฒน์ ภูษะชนม์ และวิรัช มงคลสืบสกุล, 2568) ทั้งนี้ ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ (2557) ได้จัดระดับความเป็นพลเมืองออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้

1. พลเมืองระดับเฉื่อยชา คือไม่สนใจเรื่องบ้านเมือง คิดว่าไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอะไรได้ และไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับปัญหาของผู้อื่น
2. พลเมืองระดับตระหนักรู้ จะให้ความสนใจข่าวสารบ้านเมือง เข้าใจสิทธิและหน้าที่ เคารพเสียงส่วนใหญ่และรับฟังเสียงส่วนน้อย ไปเลือกตั้งและเสียภาษี
3. พลเมืองระดับกระตือรือร้น ให้ความร่วมมือเมื่อได้รับการเชิญชวน เป็น อาสาสมัคร มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนสม่ำเสมอ ปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเสมอภาค
4. พลเมืองระดับมีส่วนร่วม ใช้ปัญญาไตร่ตรองก่อนกระทำ เสียสละและแบ่งปันเพื่อ ส่วนรวม ริเริ่มความดี ชักชวนผู้อื่น และนำสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในชุมชน

จะเห็นได้ว่า ความเป็นพลเมืองมิได้หยุดอยู่เพียงแค่สถานะทางกฎหมายหรือสิทธิใน การเลือกตั้งเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมตั้งแต่การตระหนักรู้พื้นฐาน การมีส่วนร่วมในกิจกรรม สาธารณะ ไปจนถึงการริเริ่มเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยปัญญาและความเสียสละ ซึ่งสอดคล้องกับ หลักศีลห้าทางพระพุทธศาสนาที่เน้นการเคารพสิทธิของผู้อื่น การไม่เบียดเบียน และการอยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุข การพัฒนาพลเมืองจึงจำเป็นต้องส่งเสริมทั้งความรู้ ทักษะ คุณธรรม และ จิตสำนึกสาธารณะ เพื่อให้บุคคลสามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างเหมาะสมทุกระดับ ตั้งแต่

พลเมืองเฉื่อยชาไปจนถึงพลเมืองที่มีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน อันจะนำไปสู่สังคมที่มีความยุติธรรมเสมอภาค และยั่งยืนในที่สุด

การปฏิบัติตนตามหลักศีล 5

พระไตรปิฎก สรภังคชาดกได้กล่าวถึงศีลไว้ว่า “บุคคลใดในโลกนี้สำรวมกายวาจาใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ไม่พูดเหลวไหล เพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้มีศีล” (ขุ.ชา.ทก. (ไทย) 27/76/607) ศีล 5 ข้อนในพระไตรปิฎก เรียกว่า สิกขาบท 5 แปลว่า ข้อที่ควรศึกษา สำเนียง คือระมัดระวัง มิให้ล่วงละเมิด มี 5 ประการ ด้วยกัน ได้แก่ (ที.ปา. (ไทย) 11/286/301-303)

- 1) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
- 2) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาเจ้าของที่เขามาได้ให้
- 3) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม
- 4) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
- 5) สุราเมรยมชชพมาทภูฏานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอัน

เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของศีลออกเป็นหลายชั้นหลายระดับ เพื่อให้เหมาะกับวิถีชีวิตและบริบททางสังคมของบุคคลในปัจจุบัน โดยสามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้ (แก้ว ขิดตะขบ, 2550)

1. ศีล 5 หรือเบญจศีล เป็นศีลขั้นพื้นฐานของศีลทั้งปวง กล่าวคือ ศีลทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นของอุบาสก อุบาสิกา พระภิกษุ สามเณร หรือพระภิกษุณี ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีล 5 ซึ่งกำหนดไว้สำหรับฆราวาสผู้ครองเรือนทั่วไปที่ควรรักษาเป็นนิจศีล คือศีลที่ควรรักษาเป็นปกติ บางเรียกว่า มนุสสธรรม หรือมนุษยธรรม อันหมายถึงธรรมของมนุษย์หรือสิ่งที่ทำให้เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์

2. ศีล 8 หรืออัฐศีล หรือศีลอุโบสถ มีพื้นฐานมาจากศีล 5 โดยเพิ่มเติมในเรื่องการไม่เสพกาม การรู้จักรับประทานอาหารตามเวลาที่กำหนด การฝึกกลดละความสุขจากสิ่งบันเทิง และการงดใช้เครื่องนุ่ง เครื่องนอนหรือฟูกที่หุหุรา ศีล 8 นี้เป็นเครื่องมือเสริมในการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจและปัญญา เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการฝึกตนให้ดียิ่งขึ้นกว่าปกติทั่วไป

3. ศิล 10 หรือทศศีล หรือสิกขาบท 10 ประการ เป็นศีลสำหรับสามเณร ซึ่งแปลว่า “เหล่ากอของสมณะ” หมายถึงเด็กชายที่ศึกษาอบรมตามหลักไตรสิกขาเพื่อเตรียมความพร้อมในการอุปสมบทเป็นพระภิกษุต่อไป

4. ศิล 227 หรือสิกขาบท 227 เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล คือการสำรวมระวังตามพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม และปฏิบัติตามข้อที่ทรงอนุญาต เป็นพุทธบัญญัติสำหรับพระภิกษุที่ได้รับการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา

5. ศิล 311 หรือสิกขาบท 311 เป็นพุทธบัญญัติที่เป็นข้อห้ามสำหรับสตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

เบญจศีลเป็นบทบัญญัติทางสังคมที่มนุษย์รุ่นก่อนได้วางไว้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับปกครองหมู่คณะ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนหรือเอารัดเอาเปรียบกัน เบญจศีลจึงเป็นเครื่องมือวัดความเป็นมนุษย์และเป็นมนุษยธรรม คือธรรมที่บ่งชี้ว่าผู้นั้นมีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์เพียงใด โดยศีลแต่ละข้อล้วนวางไว้เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้ (ไสว มาลาทอง, 2542)

1. เบญจศีลข้อที่ 1 มีไว้เพื่อให้มีเมตตาธรรมไม่เบียดเบียนกัน เพื่อให้ชีวิตมีความปลอดภัยไม่ต้องหวาดระแวง เพื่อให้สามารถประกอบกิจการงานและประพฤติธรรมได้โดยสะดวก เพื่อเป็นพื้นฐานในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และเพื่อจำกัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2. เบญจศีลข้อที่ 2 มีไว้เพื่อให้ประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อให้รักและเคารพเกียรติของตนเอง เพื่อให้เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น เพื่อให้เกิดความมั่นใจในทรัพย์สินของตนเองไม่ต้องวิตกกังวล เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และเพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3. เบญจศีลข้อที่ 3 มีไว้เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์จริงใจต่อกันและวางใจกันได้ เพื่อให้เคารพสิทธิความเป็นสมาชิกของกันและกัน เพื่อป้องกันการหย่าร้างและการแตกร้างภายในครอบครัว เพื่อสร้างความมั่นคงและความอบอุ่นในครอบครัว เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และเพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

4. เบญจศีลข้อที่ 4 มีไว้เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์จริงใจและวางใจกันได้ เพื่อสร้างความรักความสามัคคีในหมู่คณะ เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของกันและกัน เพื่อให้ใช้วาจาประสานประโยชน์ของกันและกันไม่ทำลายกันด้วยคำพูด เพื่อให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข และเพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

5. เบญจศีลข้อที่ 5 มีไว้เพื่อสนับสนุนการรักษาศีลข้อข้างต้นให้เกิดมีขึ้น เพื่อให้มีสติรอบคอบสามารถควบคุมใจตนเองได้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดการทะเลาะวิวาทและทำร้ายกัน เพื่อป้องกันสุขภาพกายและสุขภาพจิตมิให้เสื่อม เพื่อป้องกันอาชญากรรม มิจฉาชีพ และการกระทำทุจริตต่าง ๆ เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และเพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ศีล 5 กับการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธ

ในพระพุทธศาสนา แม้พระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงตรัสถึงการเกิดขึ้นของพลเมืองโดยตรง แต่ก็ได้บ่งบอกถึงแนวคิดความเป็นพลเมืองที่ปรากฏขึ้นในปฐมบทแห่งสังคมมนุษย์ ในสมัยยุคแรก ๆ ของวิวัฒนาการของโลก ดังเช่นที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะ เพื่อที่จะให้เห็นภาพที่ชัดเจนในวิวัฒนาการ การกำเนิดแห่งสังคม รัฐ การเกิดขึ้นของแนวคิดสัญญา ประชาคมและพลเมือง ดังความตอนหนึ่งว่า

“สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสร มีปิติเป็นภักษา ครั้นเวลาล่วงเลยมา โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสรมาเกิดเป็นมนุษย์ นึกคิดอะไรก็สำเร็จ ได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน สมัยนั้นทั่วจักรวาลมีตมนอนธการ ไม่มีดวงจันทร์ ไม่มีดวงอาทิตย์ ไม่มีดวงดาว ไม่ปรากฏกลางคืน กลางวัน เดือน ฤดู ปี แม้แต่ชายหญิงก็ไม่ปรากฏ มีชื่อเพียงว่า สัตว์ เท่านั้น ต่อมาเกิดวันดิน สะเก็ดดิน เครือดิน และข้าวสาละ โดยลำดับ มีการทดลองลิ้มรสจนเกิดตัณหาขึ้น วัน เดือน ปี ฤดูกาล ดวงดาวก็ปรากฏ เพศหญิงเพศชายก็ปรากฏ มีการเสพเมถุนธรรม มีความโลภ ขี้เกียจ แย่งชิง ลักขโมยกันขึ้น จนเกิดสถาบันทางสังคม เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ขึ้นมา เป็นต้น” (ที.ปา. (ไทย) 11/111-140/83-104)

แนวคิดความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนามีจุดกำเนิดมาตั้งแต่ช่วงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ยุคแรก ๆ ดังที่ปรากฏในอัครัญสูตร โดยความเป็นพลเมืองในระยะแรกเป็นสภาวะแห่งความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับสังคมภายใต้เงื่อนไขของสัญญาประชาคม สะท้อนถึงมิติทางสังคมที่มีสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันตามกติกาเดียวกัน ต่อมาเมื่อเข้าสู่ยุคสังคมอินเดียโบราณและสมัยพุทธกาล ความเป็นพลเมืองถูก

ยึดโยงด้วยระบบชนชั้นวรรณะภายใต้อิทธิพลครอบงำของศาสนาพราหมณ์ ทำให้ความเข้าใจเรื่องความเป็นพลเมืองบิดเบี้ยวไปจากเดิม อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตั้งระบบสังฆะขึ้น แนวคิดความเป็นพลเมืองดีหรือความเป็นอริยชนในพระพุทธศาสนาจึงกลับมามุ่งเน้นความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันระหว่างมวลสมาชิกโดยปราศจากระบบชนชั้นหรือวรรณะ แต่เป็นพลเมืองที่ต้องเคารพและให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัย ซึ่งเปรียบเสมือนข้อปฏิบัติหรือกฎระเบียบกติกาทางสังคม เพื่อควบคุมพฤติกรรมให้เกิดความมีอารยะ บนพื้นฐานแห่งการยอมรับหลักการร่วมกันของทุกคน (พระกัณฺฐก กนฺตธมฺโม (แสงรุ่ง), 2559)

คุณลักษณะของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนาสามารถพิจารณาได้ทั้งในเชิงปัจเจกและสังคม เช่น การเคารพสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยเมตตาธรรม การไม่ล่วงละเมิดผู้อื่น ไม่หลอกลวง และการทำหน้าที่ทางสังคมด้วยความยุติธรรมในทุกความสัมพันธ์ ด้านกระบวนการความคิด พลเมืองดีต้องมีสัมมาทิฐิ ไม่โลภเกิน ไม่มั่งร้ายผู้อื่น และไม่เพ่งโทษผู้อื่น การแสดงออกใดๆ ควรเกิดจากความคิดและทำที่เชิงบวก พลเมืองดีจึงหมายถึงการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ยอมรับความแตกต่างและความเท่าเทียมกันของทุกสมาชิกในสังคม โดยถือว่าความแตกต่างเป็นเรื่องทางสังคมตามบทบาทหน้าที่หรือวิถีประชา ไม่มีใครมีสิทธิเหนือกว่าผู้อื่นด้วยชาติกำเนิดหรือผิวพรรณ ส่วนในทางกฎหมาย พลเมืองกับรัฐต้องมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมและยุติธรรม คือยกย่องผู้ควรยกย่อง ตีเตียนผู้ควรตีเตียน และลงโทษผู้ควรถูกลงโทษอย่างเหมาะสม โดยรัฐต้องทำให้ทุกคนอยู่ภายใต้มาตรฐานกฎเกณฑ์เดียวกัน (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2561) พลเมืองดีในแนวคิดของพระพุทธศาสนา คือสถานะแห่งความเป็นพลเมืองที่มีความสัมพันธ์เกื้อกูลกันระหว่างประชาชนกับประชาชน และระหว่างประชาชนกับรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีสัญญาประชาคม โดยเฉพาะในเรื่องการใช้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค อันสะท้อนถึงพฤติกรรม ความสามารถ และบทบาทหน้าที่ของประชาชนในฐานะพลเมืองที่มีต่อบังคับบุคคลและสังคมในมิติต่างๆ ตลอดจนการแสดงความสัมพันธ์กับรัฐอย่างเหมาะสม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายใต้รูปแบบการปกครองของรัฐที่มีอธิปไตยและยึดมั่นในกติกาสังคมร่วมกัน (พระชวลิต ปญฺญาวชิโร (แสงบุญเรือง), 2561) สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงกับสัล 5 ในการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสร้างรากฐานความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับประชาชน (ศีลข้อ 1, 2, 3)

ศีลข้อ 1 (เว้นจากการฆ่า) สร้างกระบวนการเคารพในสิทธิการมีชีวิตของผู้อื่น หล่อหลอมให้พลเมืองมีเมตตาธรรม ไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานของความปลอดภัยและสันติสุขในสังคม เช่นเดียวกับการไม่ละเมิดชีวิตของกันและกันในสัญญาประชาคม

ศีลข้อ 2 (เว้นจากการลักทรัพย์) สร้างกระบวนการเคารพในกรรมสิทธิ์และทรัพย์สินของผู้อื่น ทำให้พลเมืองมีความซื่อสัตย์ เกิดความมั่นใจในสังคมที่ไม่ต้องหวาดระแวง

ศีลข้อ 3 (เว้นจากการประพฤติดินในกาม) สร้างกระบวนการเคารพในสิทธิส่วนตัวและครอบครัวของกันและกัน ทำให้สถาบันครอบครัวมั่นคง อันเป็นหน่วยย่อยที่สำคัญของสังคมขั้นที่ 2 การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับสังคมผ่านการใช้วาจา (ศีลข้อ 4)

ศีลข้อ 4 (เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดหยาบ พูดเพ้อเจ้อ) สร้างกระบวนการสื่อสารที่ซื่อสัตย์ ไว้วางใจกันได้ ใช้วาจาเพื่อประสานประโยชน์ ไม่ทำลายกันด้วยคำพูด ซึ่งเป็นกติกาสังคมขั้นพื้นฐานที่ทำให้ประชาคมสามารถร่วมกันตัดสินใจและดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรม

ขั้นที่ 3 การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับตนเองและรัฐ

(ศีลข้อ 5) ศีลข้อ 5 (เว้นจากการดื่มน้ำเมา) สร้างกระบวนการมีสติสัมปชัญญะ ควบคุมตนเองให้อยู่ในสภาพที่ไม่หลงลืมตัว ไม่ประมาท ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พลเมืองสามารถใช้สิทธิเสรีภาพได้อย่างเหมาะสม ไม่ละเมิดกฎหมายและกติกาสังคม อีกทั้งยังสนับสนุนให้สามารถรักษาศีลข้ออื่นได้อย่างครบถ้วน

ขั้นที่ 4 การหล่อหลอมสู่พลเมืองดีที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามแนววิถีพุทธเมื่อพลเมืองรักษาศีล 5 ได้อย่างสม่ำเสมอ กระบวนการทางจิตใจจะพัฒนาไปสู่การมีสมาธิฐิ เกิดความเกรงกลัวและละอายต่อการทำผิด (หิริ-โอตตปปะ) มีความไม่โลภเกิน ไม่มั่งร้ายผู้อื่น และไม่เพ่งโทษผู้อื่น ส่งผลให้พฤติกรรมภายนอกคือการเคารพสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของทุกคนในสังคม ปฏิบัติตามกฎหมายและกติการ่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติ

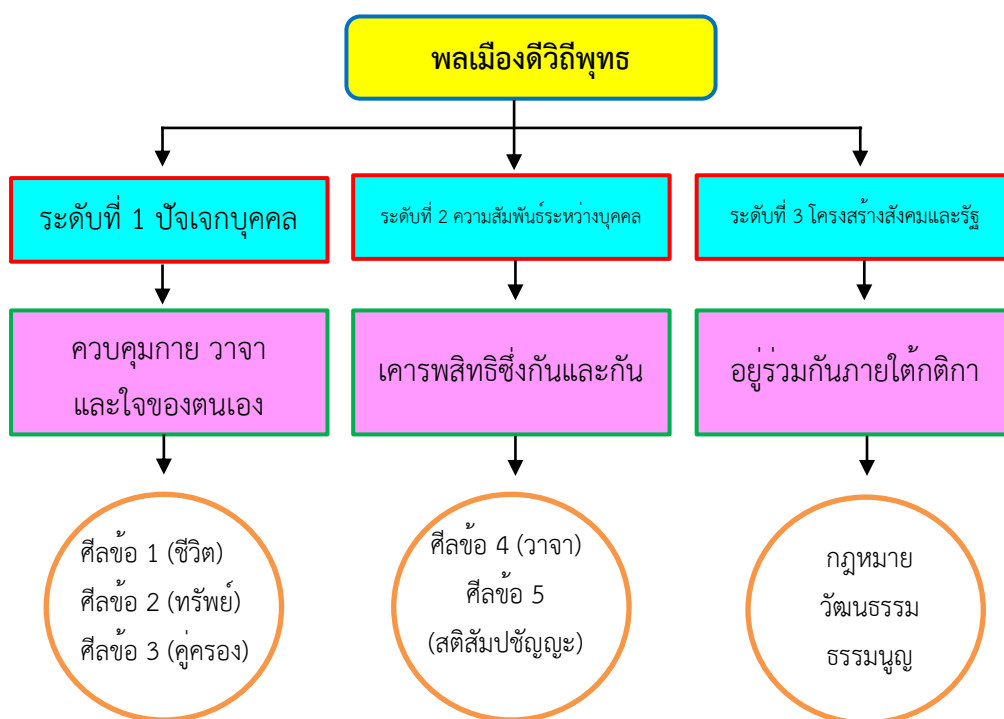
วิเคราะห์ได้ว่า ศีล 5 ทำหน้าที่เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอย่างเป็นระบบเริ่มตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นการควบคุมกาย วาจา และใจให้อยู่ในกรอบแห่งความดีงาม ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นแอ จากนั้นจึงขยายสู่ระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผ่านการเคารพสิทธิของกันและกันทั้งในด้านชีวิต ทรัพย์สิน คู่ครอง และการสื่อสารด้วยวาจาที่สุจริต ซึ่ง

เป็นการสร้างความไว้วางใจและความสามัคคีในสังคมระดับต้น กระทั่งพัฒนาไปสู่ระดับโครงสร้างทางสังคมและรัฐที่ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายใต้กติกาเดียวกัน อันสอดคล้องกับแนวคิดสัญญาประชาคมที่ว่ามนุษย์ยินยอมร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์เพื่อความสงบสุขของส่วนรวม โดยที่ศีล 5 มิใช่เพียงข้อห้ามทางศาสนา หากแต่เป็นกลไกทางสังคมที่หล่อหลอมพฤติกรรมของพลเมืองตั้งแต่ภายในจิตใจออกสู่การกระทำภายนอก พลเมืองดีวิถีพุทธจึงเกิดจากการปฏิบัติศีล 5 อย่างต่อเนื่องจนเป็นอุปนิสัยและวิถีชีวิตประจำวัน นำไปสู่การเป็นพลเมืองที่มีทั้งคุณธรรมภายในที่มั่นคงและการแสดงออกทางพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อสังคมและรัฐอย่างแท้จริง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยกฎหมายหรือการบังคับจากภายนอกเพียงอย่างเดียว เพราะจิตสำนึกทางศีลธรรมได้ถูกปลูกฝังเป็นฐานรากของการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้รับจากบทความเรื่อง “ศีล 5 กับการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธ” สามารถอธิบายได้ว่า ศีล 5 มิได้เป็นเพียงข้อห้ามทางศาสนาหรือหลักปฏิบัติสำหรับปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ครอบคลุมตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไปจนถึงระดับโครงสร้างทางสังคมและรัฐอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ในระดับปัจเจกบุคคล ศีล 5 ช่วยควบคุมกาย วาจา และใจให้อยู่ในกรอบแห่งความดีงาม สร้างสติสัมปชัญญะ ความรับผิดชอบต่อตนเอง และปลูกฝังคุณธรรมพื้นฐาน เช่น ความเมตตา ความซื่อสัตย์ และความพอประมาณ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ศีล 5 ส่งเสริมให้พลเมืองเคารพสิทธิของผู้อื่นอย่างแท้จริง ทั้งในด้านสิทธิในการมีชีวิตและความปลอดภัย (ศีลข้อ 1) สิทธิในทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์ (ศีลข้อ 2) สิทธิในครอบครัวและคู่ครอง (ศีลข้อ 3) รวมถึงการสื่อสารด้วยความซื่อสัตย์และสร้างสรรค์ไม่ทำลายซึ่งกันและกันด้วยวาจา (ศีลข้อ 4) ซึ่งนำไปสู่ความไว้วางใจ ความสามัคคี และความเกื้อกูลภายในสังคม ในขณะที่ศีลข้อ 5 ว่าด้วยการงดเว้นจากน้ำเมาทำหน้าที่เสมือนกลไกควบคุมกำกับให้พลเมืองมีสติสามารถรักษาศีลข้ออื่นได้อย่างครบถ้วน และในระดับโครงสร้างทางสังคมและรัฐ ศีล 5 สนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายใต้กติกาเดียวกัน อันสอดคล้องกับแนวคิดสัญญาประชาคมที่ว่ามนุษย์ยินยอมร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์เพื่อความสงบสุขและความมั่นคงของส่วนรวม โดยที่รัฐไม่จำเป็นต้องใช้มาตรการบังคับที่เข้มงวด

เกินไป เพราะพลเมืองส่วนใหญ่มีจิตสำนึกทางศีลธรรมที่ถูกหล่อหลอมจากการรักษาศีลอย่างต่อเนื่อง ยิ่งไปกว่านั้น ศีล 5 ยังช่วยลดปัญหาอาชญากรรม ความขัดแย้ง และความไม่เป็นธรรมในสังคม ส่งผลให้ทรัพยากรของรัฐสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาด้านอื่น ๆ เช่น การศึกษา การสาธารณสุข และโครงสร้างพื้นฐานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น พลเมืองดีวิถีพุทธจึงเกิดจากการปฏิบัติศีล 5 อย่างต่อเนื่องจนเป็นอุปนิสัยและเป็นวิถีชีวิตประจำวัน ไม่ใช่การปฏิบัติเพียงชั่วคราวหรือเพื่อหวังผลทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นการหล่อหลอมให้เป็นพลเมืองที่มีทั้งคุณธรรมภายในที่มั่นคงและพฤติกรรมภายนอกที่เหมาะสมต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และรัฐอย่างแท้จริง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการบังคับจากกฎหมายหรืออำนาจรัฐเพียงอย่างเดียว เพราะจิตสำนึกทางศีลธรรมได้กลายเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง เคารพสิทธิของผู้อื่น กล้าที่จะแสดงออกในทางสร้างสรรค์ และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งทั้งหมดนี้คือหัวใจสำคัญของการเป็นพลเมืองดีตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมในสังคมปัจจุบัน

ภาพ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

บทความเรื่อง “ศีล 5 กับการสร้างพลเมืองดีตามแนววิถีพุทธ” สรุปได้ว่า ศีล 5 มิใช่เพียงข้อห้ามทางศาสนาหรือหลักปฏิบัติส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ครอบคลุมตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไปจนถึงระดับโครงสร้างทางสังคมและรัฐ โดยเริ่มจากการควบคุมกาย วาจา และใจของตนเองให้อยู่ในความดีงาม มีสติและคุณธรรมพื้นฐาน จากนั้นขยายสู่การเคารพสิทธิของผู้อื่นในด้านชีวิต ทรัพย์สิน ครอบครัว และการสื่อสารด้วยความซื่อสัตย์ ซึ่งนำไปสู่ความไว้วางใจและความสามัคคีในสังคม และท้ายที่สุดศีล 5 ยังสนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายใต้กติกาเดียวกัน สอดคล้องกับแนวคิดสัญญาประชาคมที่มนุษย์ยินยอมร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์เพื่อความสงบสุขของส่วนรวม พลเมืองดีวิถีพุทธจึงเกิดจากการปฏิบัติศีล 5 อย่างต่อเนื่องจนเป็นอุปนิสัย ส่งผลให้เป็นพลเมืองที่มีทั้งคุณธรรมภายในที่มั่นคงและพฤติกรรมภายนอกที่เหมาะสมต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และรัฐอย่างแท้จริง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการบังคับจากกฎหมายเพียงอย่างเดียว เพราะจิตสำนึกทางศีลธรรมได้กลายเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืน อันเป็นการบูรณาการมิติทางศาสนาเข้ากับมิติทางสังคมและการเมืองการปกครองได้อย่างลงตัว

เอกสารอ้างอิง

- แก้ว ชิตตะขบ. (2550). คู่มือพุทธศาสนิกชน. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2542). การคิดวิเคราะห์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2553). พระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยว่าด้วยการเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 6(1), 21-22.
- ถวิลวดี บุรีกุลและคณะ (2557). พลเมืองไทย: การสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
- อิริเดช พรหมคช. (2567). การบ่มเพาะความเป็นพลเมืองโลกและการพัฒนาศักยภาพในตนเอง ผ่านการศึกษานอกสถานที่ ข้อเสนอการออกแบบแนวปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ. Journal of Professional Routine to Research, 11(1), 10.
- ทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2554). การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา.

- กรณีพันธุ์ ชนะชนม์ และวิธธา มงคลสืบสกุล. (2568). ความเป็นพลเมืองกับการสร้าง
คุณประโยชน์เพื่อสังคม. อินทนิลทักษิณสาร, 20(2), 29-30.
- ปัญญา เสนงูา และ พระมหามิตร ฐิตปัญญา. (2562). หลักศีล 5: การพัฒนาพฤติกรรมของ
มนุษย์. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, 19(3), 276.
- พระกัญจน์ กนตธมโม (แสงรุ่ง). (2559). การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลัก
พระพุทธศาสนา, 11(21), 48 – 49.
- พระชวลิต ปัญญาวิโร (แสงบุญเรือง). (2561). การพัฒนาพลเมืองเชิงพุทธบูรณาการของ
หมู่บ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระชวลิต ปัญญาวิโร (แสงบุญเรือง). (2561). การพัฒนาพลเมืองเชิงพุทธบูรณาการของ
หมู่บ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิชิต ปริมาตร และคณะ. (2559). การสร้างเกณฑ์มาตรฐานการดำเนินชีวิตของชุมชนใน
สังคมไทยตามหลักศีล 5. ใน รายงานวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2539). ทาน ศีล ภาวนา. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไสว มาลาทอง. (2542). คู่มือการศึกษาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- Bryan, W.. (1993). The concept of citizenship and its implications for democracy.
New York: Academic Press.
- Faulks, K. (2000). Citizenship. London: Routledge.
- Marshall, T.H. (1994). Citizenship and social class, In D. Held (Ed.), Sociology of
the Global System. London: Macmillan.